

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Tento text byl přeložen v rámci volitelného semináře **Překlad a analýza odborných lingvistických textů**, který se uskutečnil v zimním semestru 2008 na FF UK.

Vedoucí semináře: Mgr. Jan Chromý

Na překladu se podíleli: Eliška Čmejrková, Jiří Januška, Kateřina Kozmová, Ema Krejčová, Mgr. Jan Křivan, Mgr. Eva Lehečková, Vít Prokopius, Daniel Šebesta, Michaela Šunová, Tereza Vránová

Finální redakci překladu provedl: Daniel Šebesta

Překlad je určen výhradně pro studijní účely.

Veškeré připomínky a komentáře směrujte na adresu jan.chromy@ff.cuni.cz.

Diglosie^{1,2}

Charles A. Ferguson

V mnohých řečových společenstvích užívají někteří mluvčí v závislosti na různých okolnostech dvě či více variet téhož jazyka³. Asi nejznámějším příkladem je situace spisovný jazyk a regionální nářečí, jako například v italštině nebo perštině, kde mnoho mluvčích hovoří svým místním nářečím doma nebo mezi rodinnými příslušníky či přáteli stejné nářeční příslušnosti, kdežto spisovnou podobu jazyka uplatňují při komunikaci s mluvčími jiných nářečí nebo při veřejných projevech. Existují však i jiné, zcela odlišné případy užívání dvou variet jazyka v jednom řečovém společenství. V Bagdádu mezi sebou arabští křesťané mluví nářeční „křesťanskou arabštinou“, ale při hovoru ve smíšené skupině užívají obecný bagdádský dialekt, „muslimskou arabštinou“. V posledních letech opět vzrostl zájem o studium vývoje a vlastností spisovných jazyků⁴ a v návaznosti na tento směr bádání se tato studie snaží pozorně prozkoumat jeden konkrétní typ standardizace, v němž dvě variety jazyka koexistují

¹ Původně vyšlo v časopise *Word*, 15, s. 325–340.

² Předběžná verze této studie, s titulem „Classical or Colloquial – One Standard or Two“, byla připravena k prezentaci na sympoziu *Urbanizace a spisovné jazyky – fakta a postoje*, která se uskutečnila na zasedání Americké antropologické asociace v listopadu 1958 ve Washingtonu. Předběžnou verzi četla řada lidí a komentáře vedoucí k různým úpravám poskytli H. Blanc, J. J. Gumperz, B. Halpern, M. Perlmann, R. L. Ward a U. Weinreich.

³ Termíny „jazyk“, „nářečí“ a „varieta“ se zde užívají bez přesného vymezení. Doufáme, že jejich užití zde dostatečně odpovídá obvyklému významu a že je pro naše potřeby jednoznačné. Ani termín „superponovaná varieta“ zde přesně nevymezujeme; vystihujeme jím to, že příslušná varieta není primární, „matefskou“ varietou určitých mluvčích, ale může být dodatečně osvojena. Kromě toho se v tomto článku nesnažíme o popis analogické situace, v níž jsou jedním řečovým společenstvím užívány zároveň dva samostatné jazyky (ať už přibuzné, či nikoliv), přičemž každý z nich plní zřetelně vymezenou úlohu.

⁴ Srov. zejména H. Kloss, *Die Entwicklung germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1950* (Mnichov, 1952), s hodnotným úvodem o standardizaci obecně.

napříč celým společenstvím a každá z nich plní určitou funkci. Zavádíme zde termín „diglosie“ (vycházející z francouzského slova *diglossie*, užívaného k popisu této situace), jelikož pro tento pojem v angličtině patrně nemáme žádný zavedený výraz; jiné evropské jazyky i pro tento zvláštní význam zpravidla používají výraz „bilingvismus“.

Je pravděpodobné, že tato situace je v řečových společenstvích velmi rozšířená, ačkoliv se o ní mluví jen zřídka, a už vůbec není dostatečně popsána. Její plné osvětlení může značně přispět při řešení problémů popisu jazyka, v diachronní lingvistice i jazykové typologii. Tato studie má předběžný charakter, neboť je třeba shromáždit mnohem víc synchronních a diachronních dat; jejím cílem je charakterizovat diglosii na základě čtyř vybraných řečových společenství a jejich jazyků (dále nazývaných „definiční jazyky“), které jednoznačně patří do uvedené kategorie, a na základě popisu jejich společných rysů, které se zdají být pro klasifikaci relevantní. Jako definiční jazyky byly zvoleny arabština, novořečtina, švýcarská němčina a haitská kreolština.⁵

Než přejdeme k výkladu, je zapotřebí předeslat, že diglosie se nepovažuje za stadium, které nastává vždy a pouze v určitém okamžiku vývoje, např. během procesu standardizace. Diglosie může vznikat z různých důvodů a může také ústít do různých jazykových situací. Mezi našimi čtyřmi definičními jazyky jsou poměry následující: Zdá se, že diglosie v arabštině sahá časově stejně daleko jako naše znalosti historie arabštiny a že superponovaný „klasický“ jazyk zůstává poměrně stabilní. Naopak diglosie v řečtině sice má kořeny v dávných stoletích, ale plně se rozvinula teprve na začátku 19. století v souvislosti s obrozením řecké literatury a vytvořením literárního jazyka založeného z velké části na starších formách literární řečtiny. Diglosie ve švýcarské němčině se vyvinula jako důsledek dlouhodobé náboženské a politické izolace od center německé jazykové standardizace. Haitská kreolština pak vznikla kreolizací francouzského piginu, přičemž spisovná francouzština přišla později v roli superponované variety. Několik spekulativních úvah o možnostech vývoje bude nabídnuto na konci tohoto článku.

⁵ Soudy vyslovené v tomto článku jsou založeny v první řadě na osobních zkušenostech autora, dokumentace pro všechny čtyři definiční jazyky je však k dispozici; podrobnější údaje lze najít v níže vyjmenovaných zdrojích. Většina uvedených studií prosazuje širší užívání hovorové variety, jelikož tyto skutečnosti obvykle popisují právě autoři zastávající tento názor. Čtenář, který se chce jen seznámit se základními fakty dané situace, však může tuto zaujatost ignorovat.

NOVOŘEČTINA: H. Pernot, *Grammaire grecque moderne* (Paříž, 1898), Introduction, s. vii–xxxii. K. Krumbacher, *Das Problem der modernen griechischen Schriftsprache* (Mnichov, 1902). G. N. Hatzidakis, *Die Sprachfrage in Griechenland* (Atény, 1905). J. Psichari, „Un Pays qui ne veut pas sa langue“, *Mercure de France*, 1. říjen 1928, s. 63–121; přetištěno in J. Psichari, *Quelque travaux...*, I, s. 1283–1337 (Paříž, 1930). A. Steinmetz, „Schrift und Volkssprache in Griechenland“, *Deutsche Akademie (Mnichov), Mitteilungen*, 1936, s. 370–379.

ŠVÝCARSKÁ NĚMČINA: O. von Greyerz, *Sprache, Dichtung, Heimat* (Bern, 1933): „Vom Wert und Wesen unserer Mundart“, s. 226–247. A. Senn, „Das Verhältnis von Mundart und Schriftsprache in der deutschen Schweiz“, *Journal of English and Germanic Philology* XXXIV (1935), s. 42–58. K. Schmid, „Für unser Schweizerdeutsch“, in *Die Schweiz: ein nationales Jahrbuch 1936* (Basilej, 1936), s. 65–79. H. Kloss, *Entwicklung* (srov. pozn. 3), s. 126–138.

ARABŠTINA: W. Marçais, tři články in *L'Enseignement public* XCVII (1930), s. 401–409, CV (1931), s. 20–39 a 120–133. J. Lecerf, *Littérature dialectale et renaissance arabe moderne* (Damašek, 1932–1933), s. 1–14. *Majallat al-majma' al-'ilmī al-'arabī* (Damašek), sv. 32:1: *'Adad xāṣṣ bilmu'tamar al-'awwal lilmajāmi' al-luġawiyyah al-'arabiyyah* (Damašek, leden 1957). S. J. Al-Toma, „The Teaching of Classical Arabic to Speakers of the Colloquial in Iraq: a Study of the Problem of Linguistic Duality...“ (d disertační práce na Harvardově univerzitě, 1957). A. Chejne, „The Role of Arabic in Present-Day Arab Society“, *The Islamic Literature X* (1958), č. 4 (duben), s. 15–54.

HAITSKÁ KREOLŠTINA: S. Comhaire-Sylvainová, *Le Créole haïtien* (Wetteren a Port-au-Prince, 1936). R. A. Hall, Jr., *Haitian Creole* (Menasha, Wisconsin, 1953).

Pro snazší odkazování se bude superponovaná varieta v diglosii označovat jako varieta V („vysoká“; v angličtině značeno H) nebo prostě jako V a místní dialekty se budou označovat jako variety N („nízké“; v angličtině značeno L) nebo souhrnně prostě jako N. Všechny definiční jazyky mají pro V a N vlastní názvy a tyto názvy jsou uvedeny v následující doprovodné tabulce.

		název V	název N
arabština	klasická (= V)	<i>'al-fuṣṣḥā</i>	<i>'al-‘āmmiyyah, ‘ad-dārij</i>
švýcarská němčina	egyptská (= N) spisovná němčina (= V)	<i>'il-faṣṣḥ, 'in-naḥawi</i> <i>Schriftsprache</i>	<i>'il-‘ammiyya</i> <i>Hoochtüütsch</i>
	švýcarská němčina (= N)	<i>[Schweizer] Dialekt,</i> <i>Schweizerdeutsch</i>	<i>Schwyzertüütsch</i>
haitská kreolština	francouzština (= V)	<i>français</i>	<i>créole haïtien</i>
řečtina	V a N	<i>katharévusa</i>	<i>dhimotikí</i>

Příznačné jsou problémy spojené s jednotným a přesným citováním slov z těchto jazyků. 1. Mají se tato slova uvádět ve své podobě z V, nebo v podobě z N, nebo v obou? 2. Pokud se slova uvádějí v podobě z N, který typ N se má zvolit? V případě řečtiny a haitské kreolštiny je celkem jasné, že by se měl zvolit běžný konverzační jazyk vzdělaných obyvatel Atén, resp. Port-au-Prince. V případě arabštiny a švýcarské němčiny volba nutně musí být arbitrární; zde budeme vycházet z běžného konverzačního jazyka vzdělaných obyvatel Káhiry, resp. Curychu. 3. Jaký způsob zápisu se má pro zachycení N používat? Jelikož pro N ani v jednom z případů neexistuje všeobecně přijímaný způsob zápisu, jevílo by se jako vhodné používat jakousi fonologickou nebo kvazifonologickou transkripci. Učinili jsme následující rozhodnutí: Pro haitskou kreolštinu byl vybrán McConnellův a Laubachův pravopis⁶, protože je přibližně fonologický a typograficky jednoduchý. Pro řečtinu byla přijata transkripce podle příručky *Spoken Greek*⁷, protože byla zamýšlena jako fonologická; transliterace řeckého písma se zdála být méně výhodná, a to nejen proto, že pravopis je variabilní, ale také proto, že je výrazně založen na etymologii a že není příliš fonologický. Pro švýcarskou němčinu využijeme Diethův pravopis⁸, který – ač nedokáže vyjádřit všechny fonologické opozice a v některých případech může vyznačovat alofony – je poměrně jednotný a zdá se být rozumnou systematizací – bez závažnějších úprav – nejrozšířenějších pravidel pro zapisování švýcarskoněmeckých nářečních textů. Arabština, podobně jako řečtina, používá jinou než latinskou abecedu, ale transliterace je ještě hůře proveditelná než v případě řečtiny – zčásti opět kvůli variabilnosti pravopisu, ale především proto, že se při zapisování egyptské hovorové arabštiny řada vokálů vůbec nevyznačuje a jiné se vyznačují nejednoznačně; námi zvolená transkripce, upravená pro egyptštinu podle schématu užívaného Al-Tomou⁹, je velmi blízká tradičním systémům používaným semitisty.

Čtvrtý problém je, jak zachycovat V. Pro švýcarskou němčinu a haitskou kreolštinu lze užívat standardního německého, resp. francouzského pravopisu, ačkoliv se tím v obou případech zakryjí určité podobnosti mezi hláskami V a N. Pro řečtinu by bylo možné využít buď obvyklý zápis v řecké abecedě, nebo transliteraci, ale protože výslovnost novořečtiny

⁶ Srov. H. O. McConnell a E. Swan, *You Can Learn Creole* (Port-au-Prince, 1945).

⁷ H. Kahane, R. Kahanová a R. L. Ward, *Spoken Greek* (Washington, 1945).

⁸ E. Dieth, *Schwyzertütschi Dialäktschrift* (Curych, 1938).

⁹ S. J. Al-Toma, op. cit.

není tak obecně známá jako výslovnost německá nebo francouzská, je zakrývající efekt pravopisu v případě řečtiny závažnější, a proto namísto těchto možností využíváme fonologickou transkripci. Arabština představuje nejzávažnější problém. Nejvíce očekávatelné možnosti jsou (1) transliterace arabského zápisu (přičemž by se při přepisování doplňovaly nevyznačené vokály) a (2) fonologická transkripce arabštiny v té podobě, jak by ji vyslovoval káhirský mluvčí. Využili jsme řešení (1), a to opět v souladu s Al-Tomovým postupem.

1. Funkce. Jednou z hlavních charakteristik diglosie je specializace funkcí V a N. V určitých situacích je patřičná pouze varieta V a v jiných zase pouze varieta N, přičemž se obě variety překrývají jen mírně. Pro ilustraci připojujeme příkladový seznam možných situací, v němž je vyznačeno, která varieta se za normálních okolností užívá:

	V	N
kázání v kostele nebo v mešitě	×	
pokyny služebnictvu, číšníkům, dělníkům a úředníkům		×
osobní dopis	×	
proslav v parlamentu, politický projev	×	
univerzitní přednáška	×	
rozhovor v rodině, s přáteli a kolegy		×
zpravodajský pořad	×	
rozhlasová „soap opera“		×
novinový úvodník, novinová zpráva, popisek pod obrázkem	×	
popisek v politické karikatuře		×
poezie	×	
lidová slovesnost		×

Důležitost užití správné variety ve správné situaci může být stěží přeceněna. Kdo přichází do řečového společenství zvenčí a naučí se plynně a správně hovořit varietou N a potom ji použije ve formálním projevu, je terčem posměchu. Člen řečového společenství, který užívá varietu V v čistě konverzační situaci nebo při neformální činnosti, jako je nakupování, se stává terčem posměchu taktéž. Pro všechny definiční jazyky je typické, že člověk předčítá nahlas z novin ve V a potom o obsahu dále hovoří v N. Stejně tak je pro všechny definiční jazyky typické, že člověk vyslechne formální projev ve V a následně o něm diskutuje, často se samotným řečníkem, v N.¹⁰

Poslední dvě situace uvedené ve výčtu vyžadují komentář. Ve všech definičních jazycích je část poezie tvořena v N a hrstka básníků píše v obou varietách, avšak status obou druhů poezie je výrazně odlišný. Řečové společenství jako celek považuje za „pravou“ poezii pouze tu psanou ve V.¹¹ Na druhou stranu existují v každém z definičních jazyků určitá přísloví, zdvořilostní formule apod. ve V, dokonce i když jsou citována v běžné konverzaci lidmi bez

¹⁰ Situace ve vzdělávání je často komplikovanější, než je zde naznačeno. Například v arabském světě jsou formální univerzitní přednášky proslavovány ve V, avšak cvičení, konzultace a schůze oddělení mohou být z velké části vedeny v N, a to zejména v přírodních vědách, na rozdíl od věd humanitních. Ačkoliv je v některých arabských zemích zákonem zakázáno, aby učitelé na středních školách užívali N, často věnují značnou část svých hodin tomu, aby v N vysvětlili význam látky, která byla prezentována v knihách nebo na přednáškách ve V.

¹¹ Novořečtina tomuto popisu úplně neodpovídá. Poezie v N tvoří většinu produkce a veršování ve V je obecně pocíťováno jako umělé.

vzdělání. Podle odhadu je téměř jedna pětina přísloví, která náleží do aktivního repertoáru arabských venkovanů, ve V.¹²

2. Prestiž. Ve všech definičních jazycích považují mluvčí varietu V v mnoha ohledech za nadřazenou varietě N. Někdy je tento postoj tak silný, že se za opravdovou považuje jen varietu V a o N se říká, že „neexistuje“. Může se například stát, že mluvčí arabštiny řekne (v N), že ten a ten člověk neumí arabsky. Obvykle to znamená, že daný člověk neovládá V, ačkoliv může plynně a úspěšně užívat N. Když někdo, kdo nemluví arabsky, požádá vzdělaného Araba, aby mu pomohl naučit se arabštinu, Arab se bude za normálních okolností snažit naučit ho tvary V a bude trvat na tom, že to jsou ty jediné, které se mají užívat. Vzdělaní Arabové budou velmi často tvrdit, že N vůbec neužívají, přestože přímé pozorování ukazuje, že ji užívají v běžné konverzaci neustále. Podobně i vzdělaní mluvčí haitské kreolštiny často popírají existenci tohoto jazyka a tvrdí, že vždy mluví francouzsky. Tento postoj nemůže být považován za záměrnou snahu oklamat tazatele, nýbrž jeví se téměř jako sebeklam. Když dotazovaný mluvčí odpovídá upřímně, je často možné tyto postoje prolomit tím, že se ho zeptáme, jaký jazyk užívá, když mluví s dětmi, se služebnictvem nebo se svou matkou. Odpověď, která odhalí, jak se věci mají, zní přibližně: „No ale oni by [varietě V] nerozuměli.“

Dokonce i tam, kde není vnímání reálnosti a nadřazenosti variety V tak silné, panuje přesvědčení, že V je jaksi krásnější, logičtější, schopnější vyjádřit závažné myšlenky apod. Toto přesvědčení navíc sdílejí i mluvčí, kteří ovládají varietu V jen v omezené míře. Američané, kteří by rádi hodnotili řeč z hlediska efektivnosti komunikace, jsou překvapeni, že mnozí mluvčí jazyka, v němž existuje diglosie, raději poslouchají politické projevy, přednášky či recitaci poezie ve varietě V, přestože pro ně mohou být méně srozumitelné, než kdyby byly podány ve varietě N.

Někdy je nadřazenost V spojena s náboženstvím. V případě řečtiny je jazyk Nového zákona ztotožňován s *katharévusou* a vydání překladu Nového zákona v *dhimotiki* vyvolalo v Řecku v roce 1903 vážné nepokoje. Mluvčí haitské kreolštiny jsou všeobecně zvyklí na francouzskou verzi bible, a když už duchovní užívají kreolštinu například v katechismech, uchylují se k vysoce galicizované podobě. V případě arabštiny je varietu V jazykem koránu a jako taková je široce chápána jako pravé slovo boží; dokonce se předpokládá, že existuje mimo hranice prostoru a času, tj. že existovala ještě „před“ samotným stvořením světa.

3. Literární dědictví. V každém z definičních jazyků existuje rozsáhlý soubor literatury psané ve V, který je v řečovém společenství držen ve velké úctě, a současná literární produkce členů společenství psaná ve V je chápána jako součást tohoto již existujícího souboru literatury. Tato literatura buď vznikla v dávné historii daného společenství, nebo je nepřetržitě utvářena v jiném jazykovém společenství, jemuž V slouží jako spisovná jazyková varietu. Jestliže tato literatura reprezentuje dlouhý časový úsek (jako v případě arabštiny nebo řečtiny), mají dnešní pisatelé (ale i čtenáři) sklon považovat za oprávněné užívání slov, obrátů či konstrukcí, které byly aktuální jen v určitém úseku historie literatury a které v současnosti nejsou ve větší míře užívány. Proto se v žurnalistickém úzu při psaní úvodníků nebo při skládání poezie může osvědčit užití komplikované starořecké participiální konstrukce nebo řídkého výrazu z arabštiny dvanáctého století, u nichž lze očekávat, že jim průměrně vzdělaný čtenář nebude bez dalšího vyhledávání rozumět. Jedním z účinků takového užití jazyka je uznání ze strany některých čtenářů: „Ten a ten řečtinu [resp. arabštinu] skutečně ovládá.“ nebo „Dnešní úvodník či nejnovější báseň toho a toho autora jsou napsány vynikající řečtinou [resp. arabštinou].“

¹² *Journal of the American Oriental Society* LXXV (1955), s. 124n.

4. Osvojování. Mezi mluvčími všech čtyř definičních jazyků dospělí při mluvení s dětmi bez výjimky používají varietu N a používají ji také děti mezi sebou. V důsledku toho se děti varietu N vždy učí způsobem, který lze považovat za „normální“ způsob osvojování mateřského jazyka. Varietu V děti občas zaslechnou, ale ve skutečnosti se ji učí prostřednictvím vzdělávacího systému, ať už se jedná o tradiční koránské školy, moderní státní školy nebo soukromé učitele.

Rozdíl ve způsobu osvojování je velmi důležitý. Mluvčí je ve varietě N zběhlý v takové míře, jaké ve varietě V téměř nikdy nedosáhne. Gramatickou strukturu N se učí bez explicitního probírání gramatických pojmů, zatímco gramatiku V se učí na základě „pravidel“ a norem, které je třeba dodržovat.

Zdá se nepravděpodobné, že by se jakákoliv změna směrem k plnému využívání V mohla uskutečnit bez radikální změny v tomto modelu osvojování. Například Arabové, kteří prahnou po tom, aby varieta V ve všech funkcích zastoupila varietu N, mohou jen stěží očekávat, že se jejich přání naplní, pokud nejsou ochotni varietou V mluvit na své děti.¹³

5. Standardizace. Ve všech definičních jazycích existuje silná tradice studia gramatiky variety V. Existují gramatiky, slovníky, pojednání o výslovnosti, stylu atd. Je stanovena norma pro výslovnost, gramatiku a slovní zásobu, která povoluje variantnost jen v určitých mezích. Pravopis je velmi ustálený a málo variantní. Naproti tomu deskriptivní i normativní studie variety N buď vůbec neexistují, nebo jsou poměrně nové a řídké. Často byly poprvé nebo z velké části provedeny badateli žijícími mimo řečové společenství a jsou psány v jiných jazycích. Neexistuje ustálený pravopis a výslovnost, gramatika i slovní zásoba značně kolísají.

V případě poměrně malých řečových společenství s jediným důležitým komunikačním centrem (např. Řecko nebo Haiti) se může objevit jakási standardní varieta N, kterou mluvčí jiných dialektů napodobují a která má tendenci se šířit jako jakákoliv standardní varieta jazyka, ovšem s tím rozdílem, že je limitována funkcemi, které N přísluší.

V řečových společenstvích, která nemají jediné hlavní komunikační centrum, může vzniknout několik regionálních variet N. Například v arabském řečovém společenství neexistuje standardní varieta N odpovídající *dhimotiki* aténských vzdělanců, nýbrž v různých oblastech existují regionální standardy. Například káhirská arabština slouží jako standardní N pro celý Egypt a vzdělaní lidé z Horního Egypta se musí učit nejen varietu V, ale pro účely konverzace také káhirskou varietu N. Německé řečové společenství ve Švýcarsku nemá jednotný standard, a dokonce termín „regionální standard“ působí nepatřičně, ale v několika případech městská varieta N má silný vliv na okolní venkovskou varietu N.

6. Stabilita. Dalo by se předpokládat, že diglosie je vysoce nestabilní a že má tendenci proměnit se ve stabilnější jazykovou situaci. Tak tomu ale není. Diglosie obvykle funguje v neměnné podobě nejméně několik století a v některých případech existují indicie, že může přetrvávat i přes tisíc let. Komunikační napětí, které v diglosii vzniká, se může uvolnit užíváním nekodifikovaných, poměrně nestabilních, přechodových forem jazyka (řecké *mikti*, arabské *al-luġah al-wuṣṭā*, haitské *créole de salon*) a opakovanými výpůjčkami lexikálních jednotek z V do N.

¹³ Byla vyslovena velmi pravděpodobná domněnka, že tato jazyková dualita má psychologické důsledky. To si jistě zaslouží pečlivý experimentální výzkum. K tomuto tématu viz velmi kontroverzní článek, který podle mého soudu obsahuje důležitá zrnka pravdy mezi mnoha jinými, nepodloženými tvrzeními: E. Shouby, „The Influence of the Arabic Language on the Psychology of the Arabs“, *Middle East Journal* V (1951), s. 284–302.

Například jistý druh mluvené arabštiny, používaný často v poloformálních situacích či při komunikaci mluvčích různé nářeční příslušnosti, má vysoce klasickou slovní zásobu s malým množstvím koncovek nebo úplně bez koncovek, s určitými rysy klasické syntaxe, ale s podstatně hovorovým základem v morfologii a syntaxi a s bohatou příměsí hovorové slovní zásoby. V Řecku je nyní jeden typ smíšeného jazyka adekvátní pro velkou část tisku.

Přejímání lexikálních jednotek z V do N je evidentně analogické (resp. v obdobích, kdy byla v následujících jazycích diglosie aktuální, totožné) se vzdělaneckými přejímkami z latiny do románských jazyků nebo se sanskrtskými výrazy *tatsama* ve středních a nových indoárijských jazycích.¹⁴

7. Gramatika. Jeden z nejvýraznějších rozdílů mezi V a N v definičních jazycích spočívá v gramatické struktuře: V disponuje gramatickými kategoriemi, které se nevyskytují v N, a systémem substantivní a verbální flexe, který je v N značně zredukovaný nebo úplně chybí. Například klasická arabština má u substantiv tři pády, vyjadřované koncovkou; hovorové dialekty nemají pády žádné. Spisovná němčina má u substantiv čtyři pády a u sloves dva syntetické indikativní časy; švýcarská němčina má u substantiv tři pády a pouze jeden prostý indikativní čas. *Katharévusa* má čtyři pády, *dhimotiki* tři. Francouzština má u substantiv rod a číslo, kreolština nemá ani jedno. Kromě toho existuje v každém z definičních jazyků několik podstatných rozdílů ve slovosledu a také přesně vymezená množina rozdílů v užívání uvozovacích a spojovacích výrazů. Jistě můžeme bez váhání říci, že v diglosii *vždy existují značné rozdíly mezi gramatickými strukturami V a N*. To platí nejen pro naše čtyři definiční jazyky, ale i pro všechny ostatní námi zkoumané případy diglosie.

V případě definičních jazyků by bylo možné obhajovat i další tvrzení o gramatických rozdílech. Zobečňování ohledně komplexnosti gramatiky je vždy riskantní¹⁵, ale mohlo by být užitečné pokusit se formulovat tvrzení platné pro naše čtyři definiční jazyky, i kdyby se ukázalo, že neplatí pro ostatní případy diglosie.

Většina lingvistů by pravděpodobně souhlasila s tím, že gramatická struktura jazyka A je „jednodušší“ než gramatická struktura jazyka B, pokud platí následující (za předpokladu, že v ostatních vlastnostech jsou si oba jazyky rovny):

(1) morfonologie jazyka A je jednodušší, tj. morfémy mají méně variant, střídání variant je pravidelnější, automatictější (např. turecké *-lar ~ -ler* je jednodušší než anglické plurálové indikátory);

(2) existuje méně obligatorních kategorií vyjadřovaných morfémami nebo shodou (např. perština, která nerozlišuje rod u zájmen, je jednodušší než egyptská arabština, která rozlišuje mužský a ženský rod ve druhé a třetí osobě singuláru);

(3) paradigmata jsou symetričtější (např. jazyk se stejným množstvím pádových distinkcí ve všech deklinacích je jednodušší než jazyk, ve kterém toto kolísá);

(4) shoda a rekce jsou přísnější (např. všechny předložky vyžadují jeden pád a ne různé pády).

Pokud přijmeme toto chápání gramatické jednoduchosti, můžeme říci, že přinejmenším u tří definičních jazyků je gramatická struktura kterékoliv příslušné variety N jednodušší než jí

¹⁴ Přesná povaha tohoto procesu přejímání si zasluhuje podrobný průzkum, především kvůli důležitému „filtračnímu efektu“ výslovnosti a gramatiky V, jenž se projevuje v těch formách přechodového jazyka, které často slouží jako spojovací bod, jehož prostřednictvím jsou přejímky zaváděny do „čisté“ variety N.

¹⁵ Srov. J. H. Greenberg, „A Quantitative Approach to the Morphological Typology of Language“, in *Methods and Perspective in Anthropology* (Minneapolis, 1954), s. 192–220.

odpovídající varieta V. Nesporné se to zdá být v případě arabštiny, řečtiny a haitské kreolštiny. Kompletní rozbor spisovné němčiny a švýcarské němčiny by mohl ukázat, že to v této diglosní situaci vzhledem k rozsáhlé morfonologii švýcarské němčiny neplatí.

8. Slovní zásoba. Obecně řečeno je základ slovní zásoby ve V i N stejný, samozřejmě však existuje variace ve formě a odlišnosti v užívání a významu. Není nijak překvapivé, že v lexiku V se vyskytují odborné termíny a vzdělanecké výrazy, které nemají běžné ekvivalenty v N, protože o příslušných tématech se v čisté varietě N hovoří jen zřídka, pokud vůbec. Také nepřekvapí, že variety N ve svém lexiku obsahují lidové výrazy a názvy domácích předmětů nebo předmětů úzce vázaných k určitému místu, které nemají běžné ekvivalenty ve V, protože o příslušných tématech se v čisté varietě V hovoří jen zřídka, pokud vůbec. *Výraznou vlastností diglosie však je existence mnoha párových výrazů (z nichž jeden je ve V a jeden v N), které označují relativně běžné pojmy často užívané ve V i N, přičemž významový rozsah obou jednotek je přibližně stejný a užití jednoho nebo druhého okamžitě promluvě nebo psanému textu přiřadí příznak V nebo N.* V případě arabštiny například slovu „vidět“ ve V odpovídá *ra'ā*, v N pak *šāf*. Slovo *ra'ā* se nikdy neobjevuje v běžné konverzaci a slovo *šāf* se nikdy neužívá v normální psané arabštině. Pokud má být v tisku z nějakého důvodu citován komentář obsahující slovo *šāf*, v písemné citaci se změní na *ra'ā*. V řečtině je slovo V pro „víno“ *ínos* a slovo N je *krasí*. V nápojovém lístku bude napsáno *ínos*, ale host číšníka požádá o *krasí*. Nejbližší paralely v americké angličtině jsou případy jako *illumination* ~ *light*, *purchase* ~ *buy*, nebo *children* ~ *kids*, ale v tomto případě mohou být obě varianty použity v psaném textu i při běžné konverzaci: vzdálenost mezi výrazy není tak značná jako u odpovídajících dvojic v diglosii. Kromě toho dimenze formálnosti/neformálnosti tvoří v jazycích, jako je angličtina, kontinuum, v němž hranice mezi dvěma jednotkami v různých dvojicích nejsou na stejné úrovni; např. *illumination*, *purchase* a *children* nejsou plně paralelní co do míry formálnosti v užívání.

Níže uvádíme čtrnáct příkladů lexikálních dvojic ze tří definičních jazyků. Pro každý jazyk jsou uvedena dvě substantiva, jedno sloveso a dvě neplnovýznamová slova.

	V		N
ŘEČTINA	<i>íkos</i>	dům	<i>spíti</i>
	<i>ídhor</i>	voda	<i>neró</i>
	<i>étere</i>	porodila	<i>eyénise</i>
	<i>alá</i>	ale	<i>má</i>
ARABŠTINA	<i>ħiḏā'un</i>	bota	<i>gazma</i>
	<i>'anfun</i>	nos	<i>manaxīr</i>
	<i>ḏahaba</i>	šel	<i>rāḥ</i>
	<i>mā</i>	co	<i>'ēh</i>
	<i>'al'āna</i>	nyní	<i>dilwa'ti</i>
KREOLŠTINA	<i>homme, gens</i>	člověk, lidé	<i>moun</i> ¹⁶
	<i>âne</i>	osel	<i>bourik</i>
	<i>donner</i>	dát	<i>bay</i>
	<i>beaucoup</i>	mnoho	<i>âpil</i>
	<i>maintenant</i>	nyní	<i>nô</i>

Bylo by možné předložit podobný seznam dvojic i pro švýcarskou němčinu (např. *nachdem* ≅ no „poté co“, *jemand* ≅ *öpper* „někdo“ atd.), ale to by vyvolalo chybnou představu. Ve

¹⁶ Nemá spojitost s francouzským *monde*.

švýcarské němčině jsou fonologické rozdíly mezi V a N velmi velké a běžné lexikální dvojice mají společný původ (*klein* \cong *chly* „malý“ apod.).

9. Fonologie. Vzhledem k různosti materiálu se může zdát těžké nabídnout zobecnění vztahů mezi fonologií V a fonologií N v diglosii. Fonologie V a fonologie N si mohou být velmi blízké (jako například v řečtině), mohou být mírně rozdílné (jako v arabštině či haitské kreolštině), ale i zásadně odlišné (jako ve švýcarské němčině). Bližší zkoumání nicméně ukazuje dvě obhájitelná tvrzení. (Může se ukázat, že tato tvrzení jsou nepotřebná, pokud budou předchozí charakteristiky uvedeny tak výstižně, že tvrzení o fonologii z nich bude možné přímo odvodit.)

(a) *Hláskové systémy V a N tvoří jedinou fonologickou strukturu, v níž fonologie N představuje základní systém a odlišné rysy fonologie V představují buď subsystém, nebo parasystém.* Vzhledem k výše uvedeným smíšeným formám a k související obtížnosti rozpoznávání toho, zda určité slovo v určité promluvě patří jednoznačně do V, nebo jednoznačně do N, se zdá nutné předpokládat, že mluvčí má jednotný inventář distinktivních opozic pro celý komplex V–N a že v obou směrech dochází k rozsáhlé interferenci co do distribuce fonémů v konkrétních lexikálních jednotkách.¹⁷

(b) *Jestliže „čisté“ jednotky V mají fonémy, které se nevyskytují v „čistých“ jednotkách N, fonémy N je často nahrazují v mluveném užívání V a pravidelně je zastupují ve výrazech tatsama.* Například francouzština má vysoký přední zaokrouhlený vokálový foném /i:/; „čistá“ haitská kreolština takovýto foném nemá. Vzdělaní mluvčí kreolštiny užívají tento vokál ve výrazech *tatsama* jako *Luk* (/lük/ pro Evangelium podle Lukáše), zatímco při používání francouzštiny mohou někdy – podobně jako nevzdělaní mluvčí – použít /i/. Na druhou stranu je /i/ pravidelným vokálem v takových kreolských výrazech *tatsama* jako *linèt* „brýle“.

V případech, kdy V z velké části představuje starší stadium N, je možné, že se objeví korespondence tří fonémů. Například v syrské a egyptské arabštině se často používá /s/ místo /θ/ v mluvené formě klasické arabštiny a /s/ ve výrazech *tatsama*, ale /t/ ve slovech pravidelně vyvinutých z dřívější arabštiny, nevypůjčených z klasické arabštiny.¹⁸

Nyní, když byly načrtnuty charakteristické rysy diglosie, je možné se pokusit o komplexnější definici. DIGLOSIE je *relativně stabilní jazyková situace, v níž kromě primárních nářečí daného jazyka (který může zahrnovat standard nebo regionální standardy) existuje velmi odlišná, důsledně kodifikovaná (často gramaticky komplexnější) superponovaná varieta, médium rozsáhlé a uznávané psané literatury (buď ze staršího období nebo z jiného řečového společenství), kterou si mluvčí osvojují především prostřednictvím vzdělávacího systému a která se užívá pro většinu psaných a formálních mluvených účelů, ale není používána žádnou částí společenství k běžné konverzaci.*

Nyní po dokončení charakterizace diglosie můžeme přejít ke krátké úvaze o dalších třech otázkách: Jak se diglosie liší od známé situace spisovného jazyka s regionálními dialekty? Jak široce rozšířený je fenomén diglosie v prostoru, čase a jazykových rodinách? Za jakých okolností diglosie vzniká a v jaké jazykové situace obvykle vyústí?

Přesná role spisovné variety (či variet) jazyka oproti místním či sociálním nářečím se mezi jednotlivými řečovými společenstvími liší a některé případy tohoto vztahu mohou mít k diglosii blízko, nebo by dokonce bylo lepší je považovat přímo za diglosii. Jak již bylo uvedeno, diglosie se od rozšířenější situace spisovného jazyka s dialekty odlišuje tím, že ve

¹⁷ Pro podrobnější údaje o některých aspektech této fonologické interference v arabštině srov. Ch. A. Ferguson, „Two Problems in Arabic Phonology“, *Word* XIII (1957), s. 460–478.

¹⁸ Srov. Ferguson, tamtéž.

stavu diglosie žádná část řečového společenství pravidelně neužívá V jako prostředek běžné konverzace a že jakýkoliv pokus o takové užití je pocíťován buď jako nepřírozený a umělý (arabština a řečtina), nebo v určitém smyslu nesolidární vůči společenství (švýcarská němčina a kreolština). V obvyklejší situaci spisovného jazyka s dialekty je spisovný jazyk často podobný varietě určité oblasti nebo sociální skupiny (např. teheránská perština nebo kalkatská bengálština); tato varieta je členy této skupiny používána v běžné konverzaci více či méně přirozeně a ostatní ji používají jako superponovanou varietu.

Diglosie zjevně není omezena na konkrétní oblast ani na konkrétní jazykovou rodinu.¹⁹ Pro ilustraci užitečnosti konceptu diglosie zde můžeme uvést tři příklady z jiných období a míst. Zaprvé se podívejme na tamilštinu. Ta jako jazyk užívaný dnes miliony členů tamilského řečového společenství v Indii přesně splňuje podmínky definice. Existuje literární tamilština v pozici V, která slouží písemným projevům a určitým druhům formální mluvené komunikace, a standardní hovorová varieta N (a rovněž místní dialekty N) užívaná v běžné komunikaci. Ve varietě V bylo napsáno množství literatury, která sahá až do doby před mnoha staletími a která je dnes tamilskými mluvčími vysoce ceněna. V má na rozdíl od N prestiž. V je vždy superponované, N se učí přirozeně, ať už jako primární, nebo jako superponovaný hovorový standard. Mezi oběma varietami jsou nápadné gramatické a některé fonologické rozdíly.²⁰ Situace je jen mírně komplikována přítomností sanskrtu a angličtiny v některých funkcích V; stejný druh komplikace existuje v těch částech arabského světa, kde určité funkce podobné V zastává francouzština, angličtina nebo liturgický jazyk jako syrština nebo koptština.

Za druhé můžeme uvést latinu a vznikající románské jazyky během období několika století v různých částech Evropy. Místní jazyk byl užíván v běžné konverzaci, zatímco latina se užívala pro písemné projevy nebo určité druhy formálních mluvených projevů. Latina byla jazykem církve a její literatury, latina měla prestiž, v jednotlivých oblastech existovaly mezi oběma varietami nápadné gramatické rozdíly atd.

Za třetí by měla být zmíněna čínština, protože ta pravděpodobně představuje diglosii v nejširším doloženém rozsahu vůbec.²¹ Varieta *weu-li* odpovídá V, zatímco hovorová mandarínština je standardní N; existují také regionální variety N, které jsou však tak rozdílné, že si zasluhují označení „samostatné jazyky“, dokonce více než arabské dialekty a nejméně tak jako vznikající románské jazyky v příkladu latiny. Zdá se však, že čínština, podobně jako novořečtina, se vyvíjí směrem od diglosie k situaci spisovný jazyk s dialekty v tom smyslu, že standardní N nebo smíšená varieta začíná být užívaná písemně ke stále většímu množství účelů, tj. stává se skutečným spisovným jazykem.

Vznik diglosie je pravděpodobný, když jsou v daném řečovém společenství splněny následující tři podmínky: (1) Existuje rozsáhlý soubor literatury v jazyce blízkém přirozenému jazyku společenství (nebo dokonce v jazyce s ním totožném) a tato literatura

¹⁹ Všechny nám známé jasně zdokumentované případy jsou ze společenství s písemnou tradicí, ale zdá se přinejmenším možné, že by poněkud podobná situace mohla existovat i ve společenství bez písemných projevů, kde by soubor ústně tradované literatury mohl hrát stejnou úlohu jako soubor psané literatury v uvedených příkladech.

²⁰ Zřejmě není k dispozici žádný dobrý popis přesných vztahů mezi těmito dvěma varietami tamilštiny; o některých strukturních rozdílech píše Shanmugam Pillai, „Literary and Colloquial Tamil“, v tisku in *Linguistic Diversity in South Asia* (ed. Ch. A. Ferguson a J. J. Gumperz). Mimořádně stojí za zmínku, že tamilská diglosie se zdá být stará řadu století, protože jazyk rané literatury ostře kontrastuje s jazykem raných nápisů, které pravděpodobně odrážejí tehdejší mluvený jazyk.

²¹ Vynikající, stručný popis komplexní situace čínštiny podal v úvodu ke své knize Y. R. Chao, *Cantonese Primer* (Cambridge, 1947), s. 1–17.

ztělesňuje, ať už jako zdroj (např. boží zjevení) nebo jako posílení, některé ze základních hodnot společnosti. (2) Gramotnost je ve společnosti omezena na úzkou elitu. (3) Od ustavení (1) a (2) uběhne přiměřená doba, řádově několik století. Pravděpodobně lze ukázat, že tato kombinace okolností nastala v minulosti několikrát a že obecně ústila v diglosii. Již dnes existují desítky příkladů a je pravděpodobné, že v budoucnu budou přibývat další.

Zdá se, že diglosie je společností, v němž funguje, přijímána a že není považována za „problém“ do té doby, než se ve společnosti objeví určité trendy. Patří sem trendy směřující (a) k rozšířenější gramotnosti (ať už z ekonomických, ideologických nebo jiných důvodů), (b) k širší komunikaci mezi různými regionálními a sociálními částmi společnosti (např. z ekonomických, správních, vojenských nebo ideologických důvodů) nebo (c) k touze po vyspělém spisovném „národním“ jazyce jako atributu autonomie a suverenity.

Když se tyto trendy vyskytnou, čelní představitelé společnosti začnou volat po unifikaci jazyka, a z toho důvodu se začnou projevat skutečné trendy směřující k unifikaci. Tito jednotlivci mají tendenci podporovat využití V, nebo jedné z forem N jako standardu; méně často podporují přijetí modifikované variety V nebo N, tedy „smíšené“ variety nějakého typu. Výslovně uváděné argumenty se v různých případech diglosie pozoruhodně shodují.

Zastánci V argumentují, že je nutné přijmout V proto, že propojuje společnost s jeho slavnou minulostí nebo se světovým společností a že je to přirozeně sjednocující faktor – na rozdíl od rozdělovací podstaty dialektů N. Kromě těchto dvou v podstatě rozumných argumentů se obvykle objevuje argumentace založená na přesvědčení daného společnosti o nadřazenosti V: je krásnější, má bohatší vyjadřovací možnosti, je logičtější, má boží požehnání apod. Když se posledně jmenované argumenty zváží objektivně, je jejich opodstatněnost často velmi omezená, ale jejich důležitost je přesto velmi vysoká, jelikož odrážejí postoje, které jsou v daném společnosti široce zastávány.

Zastánci N argumentují, že je nutné přijmout některou varietu N proto, že je bližší skutečnému myšlení a citění lidí, že to ulehčuje problém se vzděláváním, jelikož lidé si základní znalost N osvojili již v raném dětství, a že je efektivnějším komunikačním nástrojem na všech úrovních. Kromě těchto v podstatě rozumných argumentů je často kladen velký důraz na méně důležité aspekty jako živost metafor v hovorové varietě, skutečnost, že ostatní „moderní národy“ píšou ve velké míře tak, jak mluví, apod.

Zdá se, že zastánci obou stran, nebo dokonce smíšeného jazyka dávají najevo přesvědčení – ačkoliv nemusí být explicitně vyjádřeno – že spisovný jazyk může být společností jednoduše přiřčen zákonem. Trendy, které budou ve vývoji spisovného jazyka rozhodující, ovšem často již působí a mají málo společného s argumentací hlasatelů různých stanovisek.

Z krátkého a povrchního pohledu na výsledek diglosie v minulosti a ze zvážení současných trendů vysvítá, že existuje pouze několik pravděpodobných obecných směrů vývoje. 1. Musíme si připomenout, že situace může zůstat stabilní po dlouhé údobí. Pokud se však přece jen vyskytnou výše zmíněné trendy a nabudou na síle, může nastat změna. 2. Varietě V se může podařit etablovat se jako standard, pouze pokud již slouží jako standardní jazyk v nějakém jiném společností a pokud se diglosní společností, z jazykových či neязыkových důvodů, snaží s oním druhým společností splynout. Jinak V pozvolna mizí a stává se vzdělaneckým či liturgickým jazykem, který studují pouze učenci a odborníci a který se ve společností aktivně neuvžívá. Standardem se stane některá forma N nebo smíšená varieta.

3. Pokud v celém řečovém společností existuje jen jedno komunikační centrum nebo pokud několik takových center existuje na území jednoho nářečí, základem nového standardu bude varieta N daného centra (daných center), ať už ve své relativně čisté podobě nebo značně smíšená s V. Pokud několik takových center existuje na území různých nářečí a žádné z nich

není významnější, pak je pravděpodobné, že se standardem stane několik variet N jako samostatné jazyky.

Odvažujeme se k následující provizorní prognóze pro čtyři definiční jazyky na příští dvě století (tj. cca do r. 2150):

ŠVÝCARSKÁ NĚMČINA: Relativní stabilita.

ARABŠTINA: Pomalý vývoj k několika standardním jazykům, z nichž každý bude založen na některé varietě N s výraznou příměsí lexika V. Jsou pravděpodobné tři standardy: maghrebský (založený na jazyce Rabatu nebo Tunisu?), egyptský (založený na jazyce Káhiry) a východní (založený na jazyce Bagdádu?). V důsledku neočekávaného politicko-ekonomického vývoje by mohl přibýt standard syrský (založený na jazyce Damašku?), súdánský (založený na jazyce Omdurmanu/Chartúmu) a případně další.

HAITSKÁ KREOLŠTINA: Pomalý vývoj směřující k jednotnému standardu založenému na varietě N užívané v Port-au-Prince.

ŘEČTINA: Dokončení vývoje směřujícího k jednotnému standardu založenému na varietě N užívané v Aténách s výraznou příměsí lexika V.

Tento článek končí výzvou k dalšímu studiu tohoto fenoménu a jemu příbuzných. Deskriptivní lingvisté ve svém pochopitelném zanícení pro popsání vnitřní struktury jazyka, kterým se zabývají, často nejsou schopni poskytnout ani elementární údaje o sociokulturních podmínkách, ve kterých daný jazyk funguje. Deskriptivisté rovněž obvykle dávají přednost detailním popisům „čistých“ dialektů či spisovných jazyků před důkladným studiem smíšených, přechodových forem, které se v řadě případů užívají mnohem více. Studium takových témat, jako je diglosie, má nezpochybnitelný význam pro porozumění procesům jazykové změny a ze zajímavých hledisek napadá některá východiska synchronní lingvistiky. Mimo samotnou lingvistiku přináší velmi zajímavý materiál sociologům obecně – zvláště pokud bude vypracován obecný referenční rámec pro analýzu užívání jedné nebo více variet jazyka v určitém řečovém společenství. Možná bude shromažďování dat a hlubší studium výrazně modifikovat poznámky v tomto článku, založené na dojmech. Pokud tomu tak bude, tomuto článku zůstane zásluha za stimulaci výzkumu a uvažování.

*Centrum blízkovýchodních studií
Harvardova univerzita
Cambridge 38, Massachusetts*